

"... det kjennes for rett over alt der norrønt mål tales..."

Instrumentenes sorti; et vannskille for nordisk modell og samarbeid:

Et apropos til St.meld. nr. 41 (2006-2007) Nordisk samarbeid*

Peter Ørebech

"Brödrafolkens vel"

Kong Oscar II's motto på svensk 5 øring anno 1897

I.	Det spesielt nordiske, et instrumentelt konsept?	1
II.	Det institusjonelle grunnlag: fra eksklusiv autonomi til medbestemmelse.....	3
A.	I nyere tid: et bredt anlagt nordisk bindende samarbeid	4
B.	I eldre tid: Livets faste sæd og faste vaner.....	5
C.	Retten og språket: Plattform for felles forståelse	6
D.	I dag: EU-sporet overtar	7
E.	Resultat: Nordisk nedtur	11
III.	Innsigelse: "de usynlige bånd" – finnes de?	12
A.	Bånd mellom frender	13
B.	Småstatsrollen og geografisk nærhet.....	14
C.	En felles nordisk arketype?	15
D.	Nostalgien som ble til virkelighet?	17
E.	Et frihetselskende folkeferd, demokratisk oppdratt?	18
IV.	Konklusjon: Nordens sorti.....	19
Vedlegg:	21
	Nordiske konvensjoner	21
	Bilaterale konvensjoner	21
	Nordisk lovsamarbeid	21
	Annet nordisk samarbeid.....	22
	Domstoler	23

I. Det spesielt nordiske, nedfelt i et instrumentelt konsept?

Hva er så spesielt ved den forbilledlige nordiske modell? "Hele verden vil vite hvordan man får et system til å fungere som *både* har gavmilde velferdsordninger fra vugge til grav, høye skatter og god økonomisk vekst".¹ Modellen som er resultat av nordisk samhandling² kan lettest fremstilles ved studiet av kontaktpunkter som Norden har utviklet i årenes løp (pkt.II).

Må svaret søkes i de *instrumentelle* særegenheter, og ikke i noen spesiell *materiell* kjerneverdi, *in casu* i det pre som tilskrives nordisk *språk-* og *rettsfellesskap*? Eller sagt annerledes, mens vi vanskelig kan finne materielle verdier som gjelder for Norden og Norden alene og som har resultert i det overlegne nordiske prosjekt, vil vi lettere kunne oppspore

¹ Intervju med Kalle Moene senterleder for ESOP (Equality, Social Organization and Performance ved Universitetet i Oslo); "Velferdsstat mot alle odds", i Bladet Forskning nr. 3/07 s. 4.

² Slik Håvard Parr, Den nordiske modellen som politisk reiskap. En studie av Arbeiderrørslas Nordiske Samarbeidskomité (SAMAK) i perioden 1981-2006 (Magisteravhandling i historie, Universitetet i Bergen, desember 2007).

instrumentelle særegenheter, in casu rettssamfunn som er sprunget ut av et demokratisk styresett. Har den gamle norrøne forestilling om at "... det kjennes for rett over alt der norrønt mål tales..." og Individenes jevnlikhet (*jafnheimild*) i politikken medført at Norden samhandler mer effektivt enn andre land?

Prosjektet som tar utgangspunkt i Niklas Luhmanns systemteoretiske og policyorienterte modell av rettsprosessen i.e. strukturering av den stadig stigende sosiale kompleksitet,³ og Jon Elsters "explanation by mechanism,"⁴ skiller mellom materielle (pkt. III) og instrumentelle forhold (pkt. II). I sistnevnte analyse trekker jeg veksler på min kausalanalytiske⁵ "labyrintmodell" for rettslige beslutningsprosesser som diversifiserer årsaker til evt. diskrepanser mellom initiert demokratisk vilje slik det fremkommer av regelverket rettsriktig tolket, og faktiske virkninger av lovverket.⁶

De rettslige instrumenter gjøres til gjenstand for komparativ analyse, in casu ved å studere norske oppfatninger om endringer som EU/EØS-medlemskapet påfører Norden. Er eksklusiv nordisk autonomi pre EU snudd til en beskjeden medbestemmelsesrett i EU? Er dette grep ensbetydende med opphør av rettsfellesskap og styringsverktøy noe som også med nødvendighet vil bety slutten på den fortrinnlige nordiske modell⁷ (pkt. II)?

Samtidig oppstilles alternativhypoteser (pkt. III). Målet er å undersøke kausale sammenhenger som antas å spille inn på Nordens fordelaktige posisjon mht. velferd, demokrati og folks tilfredshet generelt sett. *Finner det særegenheter her som kan berge de nordiske fortrinn selv om det instrumentelle går tapt?*

I forsøket på å forstå denne brokete virkelighet – dvs. å komme frem til kausale, sanne uttalelser om virkeligheten⁸ – legger jeg til grunn følgende:

- Selv om mange mener at jo mer samvittighetsfullt en studerer den nordiske modellen jo vanskeligere er det å si noe sikkert om den, kan de institusjonelle fakta studeres empirisk

³ Niklas Luhmann; Rechtssoziologie I (Hamburg 1972) s. 190 ff.

⁴ Jon Elster; Nuts and Bolts for the social sciences (Cambridge University Press 1989) s. 3.

⁵ Jon Elster; Nuts and Bolts for the social sciences (Cambridge University Press 1989) s. 4: "casual mechanism"

⁶ Peter Ørebech; "Tvers igjennom lov til seier" (Makt- og demokratiutredningen (1998-2003) nr. 52 (Unipub 2003) s. 13 ff.

⁷ Det skiller ofte mellom "den nordiske konkurransemodellen", som omtalt i Nordisk Råd, Norden som global vinderregion. På sporet af den nordiske konkurrencemodell (ANP 2005:777) "den nordiske velferdsmodellen", se for eksempel Håvard Parr, Den nordiske modellen som politisk reiskap. En studie av Arbeiderrørslas Nordiske Samarbeidskomité (SAMAK) i perioden 1981-2006 (Magisteravhandling i historie, Universitetet i Bergen, desember 2007). Om den nordiske "utviklingsmodellen", se Ragnar Nilsen: Finst det en nordisk utviklingsmodell? (Foredrag på Nordisk folkeriksdag, Bergen 2008, referat kommer i Bladet Fritt Norden nr.4 2008). En rettslig modell for velferd er behandlet av Aksel Hatland, "Retten til velferd", Nytt Norsk Tidsskrift nr. 1 1988 s. 52-62.

⁸ Se Jon Elster; Elster; Nuts and Bolts for the social sciences (Cambridge University Press 1989) s. 4.

(se vedlegget). Den rasjonelle forklaring som jeg søker her,⁹ men som utviklingens gang har innskrenket,¹⁰ finnes blant de institusjonelle fakta.

- Det finnes ikke kulturer som er hevet over andre kulturer.¹¹ Snakket om "den nordiske vinnermodell"¹² i betydningen materielle verdier, blir derfor meningsløs, og vinnere og tapere drøftes ikke her.
- Et områdes spesialle kultur som er et resultat av stedets *etos*, dvs. overindividuelle politiske, religiøse, moralske og etiske strukturer og *arketype* dvs. individuelle vaner, væremåter, forestillinger og kunnskap som er typisk for regionen, oppstår ikke spontant men ved at nye innslag veves inn i en gammel og velprøvd renning. Man kan derfor ikke uten videre avvise at det er substans i det særegne nordiske. Forklaringen kan ligge langt tilbake i tid, innhyllet i fortidens mørke.

II. Det instrumentelle grunnlag: fra eksklusiv autonomi til medbestemmelse

Samarbeidet i Norden har vært mer omfattende enn det som følger av *Overenskomst om samarbeid mellom Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige (Helsingforsavtalen) av 23. mars 1962*. Hensikten med fremstillingen er å vise bredden og samarbeidets forpliktende karakter, også lenge før 1962.

De nordiske land har faktisk samarbeidet om en rekke saker og prosjekter (se vedlegget). Løsningene er mellomstatlige dvs. et resultat av forhandlinger mellom likeverdige parter, ikke overstatlig som i EU. Vi enes om dem. De tres ikke ned over hodet på oss.

Bygger vi vår samhandling på et folkelig språk- og rettsfellesskap som *gir oss de nødvendige forutsetninger* for å forstå hverandre? Kan dette historisk grunnleggende faktum være "de vises stein"? Er det er her hunden ligger begravd?

Mens EU er ridd av motsetningen mellom *common law* og *civil law*¹³ og språklige barrierer, er Norden forankret i felles demokratiske, språklige og rettslige tradisjoner.

Jeg tar utgangspunkt i empirisk materiale som er gjennomgått i Riksarkivet (Oslo). Som min undersøkelse av nordiske "kontaktpunkter" (vedlegget) viser kunne Norden meget vel valgt en nordisk løsning utenfor EU. Samarbeidet hadde utviklingspotensiale. Om det var samarbeidet *per se* som skapte modellen eller om en nordisk oppdagelse av fellestrekk ved samfunnsmodellene i Norden som gav grobunn for samarbeidet, er ikke avgjørende fordi

⁹ "[T]o arrive at rational beliefs about the world", se Jes Bjarup, *Social Interaction: The Foundation of Customary Law* in Peter Orebech & Fred Bosselman & al, *The Role of Customary Law in Sustainable Development* (Cambridge University Press, 2005) p. 108.

¹⁰ Niklas Luhmann, *Rechtssoziologie II* (Hamburg 1972) s. 207 ff.

¹¹ Se Helge Jordheim om Johann G. Herders filosofi i *Morgenbladet* 18 juli 2008.

¹² Nordisk Råd, Norden som global vinderregion. På sporet af den nordiske konkurrencemodell (ANP 2005:777)

¹³ Pierre Legrand; *Against a European Civil Code*, *The Modern Law Review* Vol 60 (1997) s. 44-63.

modellen uansett ikke er et produkt av *laissez faire*, men av bevisst politisk vilje og styring.¹⁴ Dersom styringsmekanismene opphører eller glir ut i sanden, vil arbeidshypotesen være at også modellen forvitrer. Utviklingens gang illustreres av "labyrintmodellen".¹⁵

A. I nyere tid: et bredt anlagt nordisk bindende samarbeid

Norden fram til Danmark, Finland og Sveriges EU medlemskap (1994) karakteriseres av forpliktende juridisk samarbeid og løsninger. Vedlegget viser at samarbeidet bygget på konvensjoner, bilaterale avtaler, felleslovgivning, men også at det har vært uforpliktende samarbeid, ofte *ad hoc*.

Samarbeidet som dekket de mest forskjelligartede saksfelt var omfattende og dyptpløyende. Det ble fremmet i bl.a. Embetsmannskomiteen, Strafferettskomiteen, i spesialkomiteer herunder Nordisk utvalg for lovsamarbeid og i Justisministerkonferanser.

Grunnleggende er avtaler om *juridiske forhold*, slik som anerkjennelse og fullbyrding av nordiske dommer innen privatreten, sivile dommer, straffedommer og avgjørelser om omsorg for barn, konfiskasjon av ulovlig vinning ved strafferettslige forhold, om justering av landegrenser, sjøgrenser (Grisebåderna) og ordninger for gjensidig rettshjelp. Innføring av felles rådgivende domstolsorgan ble diskutert. Samarbeidet har initiert felles skandinavisk lovgivning på en rekke områder slik som for eksempel kjøp på avbetaling, barn utenfor ekteskap, navnelov, ekteskapslov, nordisk vitneplikt, borgernes rettsstilling (næring, fiske, kystfart, verneplikt, sjømannskatt, flytteattest, erverv av eiendom etc), regler om trykke- og talefrihet, samiske rettigheter, patentsamarbeid, opphavsrett m.m.

Økonomiske forhold har stått sentralt. Helt generelt arbeidet en med et forbedret grunnlag for utvikling av økonomiske modeller ved utvikling av en felles nordisk statistikk, som bl.a. var viktig for planen om utvidet nordisk økonomisk samarbeid (Nordøk-planen), herunder et felles nordisk arbeidsmarked og forholdet til omverdenen, for eksempel bestevilkårsklausul i handelsforhold (GATT), men også ordninger ved konkurs, opprettelse av post, telegraf og telefonunion, handelstraktater, grensehandel, herunder standardisering av eksportdokumenter og handelspolitiske spørsmål, bl.a. avviklingen av toll, avtaler om grensehandel – og trafikk, bruk av grensevassdrag og spørsmål om reinsdyrdrift. Energispørsmål ble drøftet, herunder samarbeid om vannkraft- og atomenergi.. Samferdsel fikk bred oppmerksomhet; det ble igangsatt bredt anlagte trafikkundersøkelser, herunder samtaler om Øresundbroen, trafikkforbindelse mellom Island og andre nordiske land,

¹⁴ Dette anses udiskutabelt og lagt til grunn i Håvard Parr; Den nordiske modellen som politisk reiskap. En studie av Arbeiderrørslas Nordiske Samarbeidskomité (SAMAK) i perioden 1981-2006 (Magisteravhandling i historie, Universitetet i Bergen, desember 2007).

¹⁵ Peter Ørebech; "Tvers igjennom lov til seier" (Makt- og demokratiutredningen (1998-2003) nr. 52 (Unipub 2003) s. 13 ff.

jernbanetakster, inter-nordiske veiforbindelser, oppmerking av farvann, isbryting m.m. Landbruk ble drøftet; utvikling av nordisk jordbruk, spørsmålet om husdyravl for å bedre produktiviteten, herunder spørsmål om god dyrevelferd,

Videre har *familære forhold* vært gjenstand for samarbeid og lovgivning: Det gjelder slikt som forsørgerbegrepet, om arv og skifte (dødsbo), kunstig befruktning og ordninger av om familierettslig karakter, herunder lovregler om ekteskapsforhold.

Av *kulturelle forhold* kan nevnes: Samarbeid om TV, herunder programutvikling (Nordvisjonen). Arbeid for felles sommertid i Norden, ønsket om en felles nordisk journalistutdanning, bevilging av penger til oversettelse av nordisk litteratur til naboskapspråkene, samarbeid om barnefilm, etablering av nordisk folkeakademi og folkehøgskole, og ikke minst konkrete tiltak for å bedre innsikten i finsk- og Islandsk språklige forhold, *in casu* ved oversettelse til de øvrige språk

Sosiale forhold har hatt en betydelig plass: slik som samarbeid om forbrukersaker, fellesløsninger for helsevesen og sykepleie, trygder og pensjoner over grensene og arbeidervern, forskning på ernæring og alkohol og bestemmelser om avgiftsfri alkohol på reiser inter-Norden, felles helsetjeneste for fiskere og sjømenn, ordninger for Innleggelse på sykehus i andre nordiske land. Redningshjelp i Nordsjøen var drøftet i flere omganger.

Hertil kommer også *en rekke politiske forhold*: Kunne en få til en Nordisk Union, Nordøk? Nordisk forsvarssamarbeid? Noe mindre ambisiøst var målet om en fellesnordisk opptreden internasjonalt og samarbeid om nordisk representasjon i internasjonale fora, herunder nordisk økonomisk samarbeid med kommunistiske land, utviklingshjelp til den 3dje verden m.m. Kunne Norden stå samlet om utvidelse av Islands fiskerigrense? Dette tettere samarbeid skulle oppnås bl.a. ved at endrede rutiner som forenklet regler for tjenestereiser.

Samarbeidet har basert seg på morsmålet i Sverige, Norge og Danmark, dels også i et språk som mange forstår i Finland, Færøyene, Åland, Grønland og Island. Samarbeidet bygget videre på en demokratisk ideologi og det eldgamle norrøne rettsfellesskap, hvilket var unikt, med rettsfellesskapet i de anglo-amerikanske land som eneste unntak.

B. I eldre tid: Livets faste sæd og faste vaner

Tilpasning til felles naturforhold skaper felles rett. Sedvaneretten var det viktigste grunnlaget for rett i Norden (unntatt i Sverige som etter midten av 1800-tallet forbød utvikling av rett på grunnlag av folkelig sedvane). Lov og rett gror ut av *livets faste sæd og faste vaner*. Dette gjaldt klart i Danmark-Norge der jussprofessor Aubert, i en avhandling fra 1865 konstaterer at fremmed, særlig dansk rett gjennom rettspraksis fikk innpass i norsk

rettspleie.¹⁶ Romerretten fikk også innpass på visse områder selv om det i de nordiske land ikke skjedde noen *receptjon av romerrett* slik som i Tyskland.¹⁷ Sedvanerettens utstrekning omfatter det fellesskap som betegnes av sammenfallende næring, virke og levesett. De rettslige institusjoner fylles av rettslige forestillinger som målbæres av lovseiemannen på alltingene, lagtingene, jemtamot, osv. som etter hvert kodifiseres. Landslovene bygger rettsenheten. Er dette alt sammen flott og positivt?

Det norrøne målet tales i de nordiske land, i en utstrekning som i eldre tid strakte seg svært vidt, fulgte "Kongens strømme" så og si: Det hele univers rundt det norrøne og senere det dansk-norske innlandshav mellom Danmark-Norge, Orknøyene, Man, Shetland (hjaltemål inntil 1880),¹⁸ Færøyene, Island, Grønland og Svalbard, mellom "*Yslandiam, Feroy, Hietland et alias plures ad regnum suum Norwegie pertimentes*". (Kong Erik i brev til den engelske konge 23. november 1415 med klage over ulovlige engelsk fiske). Danekongene Svein Tjugeskjegg og Knud den mektige etablerte et vikingrike i York i England, Vestgøtene og Sveane drog ofte i austerveg, jarlen Ragnvald Ulvsson holdt hus i Gardarike og Novgorod var Holmgard. De norske kongene kom ofte utenfra; kong Magnus Berføtt var født og oppvokst i Dublin, kong Olav Trygvasson i Holmgard og kong Sverre på Færøyene. Det var ett folk som talte ett språk. Kongsemne ett sted var også kongsemne et annet sted i de norrøne riker.

Dette viser at retten som institusjon er sterkt knyttet til språket. Språket er bindemiddelet i den skrevne og den uskrevne retten, jf. lovseiemannens lovtale på tingene. Vi samarbeider godt ikke kun som rettssamfunn men som samfunn underlagt noenlunde *identiske* rettstradisjoner og beslutningsmåter.

C. Retten og språket: Plattform for felles forståelse

Norden har i lang tid hatt et bredt spekter av felles rettstradisjoner. I gammel tid hadde vi landskapslover som etter hvert kom til å omfatte hele land, slik det for eksempel skjedde i Norge med Magnus Lagabøtes Landslov 1274. Landskapslovene dannet mønster for hverandre, og ved utferd tok folket med seg sin lov, i Island ble loven kalt *Grágás*. Oppfatningen var at folket eide retten og at retten fulgte folket. Dette har fått sitt uttrykk i den eldgamle norrøne forestilling om at "... *det kjennes for rett over alt der norrønt mål tales...*" Prinsippet har også fått sitt territoriale uttrykk; "*følge lov, eller land fly*". Dette er eldgamle normer og tradisjoner som bringer oss inn på den samme arena. I Norden er retten

¹⁶L.M.B. Aubert, Om den dømmende Magts Virksomhed som Kilde til Udviklingen af vor Ret ved Siden af Lovgivningsvirksomheden : Prøveforelæsning over opgivet Emne i Oktober 1864 (Christiania 1865).

¹⁷Ole Fenger: Romerrett i Norden (Berlingske Leksikon Bibliotek 1977) s. 161.

¹⁸Jacob Buhl; Et sprog kan forsvinde sammen med en generations uddøen eller fraflytning, Frit Norden nr. 2-3 (2008) s. 10.

praksisstyrt, utviklet nedenfra og opp. De nordiske folk følger grunnleggende rettsprinsipper som medfører at vi ikke bare i stand til å "play by the rules", vi kan faktisk "play by the same rules". Denne rettsorden er ytterligere utviklet og forsterket gjennom nordisk samarbeid opp til våre dager (se vedlegget).

Og hvor sentralt er ikke dette? Vi har en plattform for felles forståelse, forutberegnelighet, åpenhet, dialog og fredelig sameksistens. Hvorom allting er: disse forhold som fortaper seg mer eller mindre i fortidens mørke, er et felles fundament, som riktig eller galt har forent oss i omforente bestrebelser for et levedyktig Norden.

D. I dag: EU-sporet overtar

EF kalles [i 1992] ikke "union", men fellesskap ... en total feilbetegnelse ... Felles "Konge" betyr det jo ikke. Men det betyr kommisjon og ministerråd i Brussel med makt over regjering og storting, langt mer enn svenske konger og regjeringer noen gang hadde [over Norge]".

Professor Per Otnes¹⁹

1. I dagens Norden under EU-dominansen, har samarbeidet endret retning og karakter. EU har etablert ordninger som er parallelle til de nordiske, og overkjører disse fordi EU-retten er *lex superior* (*Lisboa-traktaten Erklæring 27*). EU-medlemskapet har resultert i en reception av EU-rett som overgår den som skjedde i Tyskland anno 1495, da *Deutsche Reichskammergericht* vedtok at den "skulle dømme etter romersk ret *Gemeines Recht* ... i mangel af anden regel".²⁰ Mens romerretts-receptionen var *lex inferior* og således kun utfyllende i tysk retts lakuner, betyr receptionen av EU-retten at nasjonal rett settes til side og opphører. Dette gjelder også nordiske overenskomster, konvensjoner og traktater som måtte stride mot EU-retten.²¹

EU-medlemskapet har medført at 80 % av svensk lovgivning er EU-rett. Tallene er trolig tilsvarende i Danmark og Finland. Dette rammer de fleste saksområder som tidligere var helt ut behersket av de nordiske landene selv.

Av særlig betydning for den nordiske modellen er de endringer som blir et resultat av at Lisboa-traktaten vedtas, i særdeleshet EU-rettens regler om velferdsordningene. Fordi

¹⁹ Per Otnes; "Den gamle og den nye union" (om sammenligningen mellom Norge-Sverige Unionen og EF i 1992) i Arbeiderbladet 30. november 1992.

²⁰ Ole Fenger: Romerrett i Norden (Berlingske Leksikon Bibliotek 1977) s. 166.

²¹ Den svært kortfattede presentasjon av enkelte hovedpunkter i EU-kompetansen er hentet fra Peter Orebech; The EU Competency Confusion: Limits, "Extension Mechanisms," Split Power, Subsidiarity, and "Institutional Clashes" *Journal of Transnational Law and Policy*, (The Florida State University College of Law vol. 13, 2003) p. 99-151.

velferdspolitikken som tidligere falt utenfor EU-rettens domene (Artikkel 18(3) i EC-traktaten), nå er trukket inn under EU, jf. Lisboa-traktaten Artikkel 21 (Traktaten om EUs funksjonalitet –TFEU) vil den tidligere så vellykkede nordiske modellen nå måtte fungere innenfor EU-regimet. Iht. TFEU artikkel 48 skal Rådet etablere ordninger som er nødvendig for å sikre sosialstønader og trygdeytelser for gjestearbeidere, selvstendig næringsdrivende fra andre land og deres familier. Dette gir nye rammer for de nordiske velferdsstater. Man kan ikke uten videre anta at dette nye rammeverk gjør det mulig å vedlikeholde modellen.

For Norge er det maktpåliggende å sikre at nordisk samarbeid "er velfungerende og aktivt ... sjølv når liknande samarbeid vert forsterka på EU-nivå".²² Mens avgjørelsene før ble tatt av de nordiske land i fellesskap, der hvert enkelt land hadde iht. stemmerettsreglene 20 % innflytelse justert mot et absolutt veto, er kompetansen nå avgitt til EU. De nordiske land er uten forslagsrett (som alene tilkommer EU-kommisjonen, som etter 2014 kun skal bestå av 20 av de 27 EU-land). De nordiske land har minimal mulighet til innflytelse over lovverket fordi dette forberedes i 3000 hemmelig arbeidende undergrupper under Kommisjonen som deretter fremlegger sine forslag for 300 hemmelige arbeidsgrupper under Rådet. Her styrer lobbyister og næringsaktører.²³ Men uansett dette; tilstedeværelsen i beslutningsfora gir ytterst beskjeden innflytelse. Ved et evt. norsk medlemskap i EU vil Norge iht. stemmerettsreglene få 1,5 % innflytelse. EU derimot vil oppnå 98,5 % innflytelse over norsk politikk.

Norges regjering omtaler "nyttig erfaringsutveksling"²⁴ og etablering av "ei felles nordisk plattform for arbeidet i EU".²⁵ På nordisk nivå er oppgaven derfor heretter "å påvirke utviklinga av regelverket i EU".²⁶ Resultatet er at vi *nedbygger Norden* dvs. modifierer og opphever nordiske avtaler, konvensjoner og lovverk slik at de "ikkje kjem i konflikt med EU/EØS-reglane".²⁷ Dette arbeidet skjer med *con duite* fordi for brutale inngrep her kan medføre kraftig "back-clash": Det er her snakk om "protecting democracy by taken certain issues off the agenda".²⁸ Derved risikerer vi å sitte igjen i fortiden, fanget av *forsteinede skrive- og talemåter*.

²² Se St.meld. nr. 41 (2006-2007) Nordisk samarbeid s. 17 sp.2.

²³ Jens Peter Bonde; foredrag 31. oktober 2007 i Eilert Sundts hus på Blinderen i Oslo. Han fortalte forsamlingen at han hadde oppnådd langt mer ved å klappe President Barosso på skulderen enn ved sitt arbeid i EU parlamentet.

²⁴ Op.cit. s. 27 sp. 1.

²⁵ Op.cit. s. 27 sp. 2.

²⁶ Op.cit. s. 20 sp. 2.

²⁷ Op.cit. s. 26 sp. 2.

²⁸ Cass Sunstein;

Regjeringen har rett i at utviklingen "illustrerer korleis det nordiske lovsamarbeidet i stor grad har funne ei ny form i lys av landa si tilknytning til EU og EØS".²⁹ Vi forlater selvstendig beslutningsmyndighet til fordel for en ordning med nordisk rett til innspill i konkurranse med innspill fra 24 andre land.

Hvilke konsekvenser får det? Jeg bygger her på "labyrintmodellen" som i korte trekk går ut på å differensiere mellom de ulike faser mht. beslutninger ved studier av påvirkningsmuligheter i de ulike faser av beslutningsprosessen: Fra 1) initiering av politikk (målformuleringer) som ender opp i 2) verktøy slik som lover, forskrifter, direktiver, regulativer etc. Vedtakene her skal 3) operasjonaliseres, for eksempel ved visdomsbøker, rundskriv etc. Deretter kommer 4) forvaltningens implementering, rettslig subsumsjon, der faktum innordnes under jussen. Vedtakene skal så 5) kommuniseres og følges, dersom de oppfattes som legitime. Hvis ikke fremkommer lovbrudd og/eller krav om lovendring – altså 6) artikulering av ny politikk, og vi er tilbake til "start", dvs. initieringen av ny politikk.

2. Hvordan treffes vedtak i EU? Mitt forehavende er ikke å gi en nitid beskrivelse av den formelle, juridiske gangen i beslutningene, som er gjort av mange. Her er formålet å gi en kortfattet gjennomgang av ordningen slik den faktisk er satt opp i EU.

Aller først kan det minnes om at når saksframlegg fremmes for Rådet er de nordiske lands innflytelse stemmerettsandelen for Danmark, Finland og Sverige, dvs. 24 stemmer av totalt 345. Dette gir en nordisk stemmerettsandel målt i prosent på 6,9 i EU eller sett andre veien; Norden har tillatt at EU får en innflytelse på 93,1 % i de rent nordiske affærer, der vi selv tidligere bestemte helt ut.

Med Nordens 24 stemmer kreves det ytterligere 231 stemmer for å stoppe et EU forslag som krever kvalifisert flertall (255 stemmer), eller sagt annerledes det som opprinnelig var en påvirkningsmulighet kombinert med vetorett (før Enhetsloven av 1985) er i dag redusert til en påvirkningsmulighet. Dersom det fremmes forslag som Norden ikke er tjent med vil Nordens mulighet for å stoppe et slikt forslag, se slik ut:

Først noen kommentarer om stemmefordeling i Ministerrådet: Hva er situasjonen dersom Norden ikke oppnår støtte fra de store land (Tyskland, Spania, Frankrike, Italia, Polen og Storbritannia)? Kan Norden rekke frem ved å mobilisere gruppen av små land? Disse utgjør 175 stemmer, utenom Norden. Samlet sett er gruppen av små land da oppe i 199 stemmer, dvs. at det fortsatt mangler 56 stemmer for å blokkere et forslag fra Kommisjonen. Norden og de små land må derfor ha støtte fra minst 2 av de største land (med i alt 58 stemmer) for å stanse forslaget (vi er da oppe i 257). Dersom gruppen av små land allierer seg med Spania og Polen (54 stemmer) kommer vi opp i 253 stemmer, hvilket er utilstrekkelig. Det kreves

²⁹ Op.cit. s. 29 sp. 1.

også her at minst en av de store land følger enten Polen eller Spania i ønsket om å stanse et Kommisjonsforslag (da er vi oppe i 255).

Det har ikke sannsynligheten for seg at Kommisjonen vil fremme et forslag som ikke på forhånd er klarert med de store i EU. Dvs. at Norden og de små land kan se langt etter den støtte som kreves for å stanse forslag som de store land først er enige om å gjennomføre. En slik utvikling støttes av de saker som de små land støtt og stadig bringer for EU-domstolen: De hevder at dette eller hin forslag strider mot grunnleggende konvensjoner eller tiltredelsestraktater, noe de stort sett aldri lykkes med. Dette kan også komme til å ramme grunnleggende velferdsmaal i Norden. En harmonisering av velferdstjenester (som EU nå arbeider for å gjennomføre) vil neppe medføre en heving av de dårligst utviklede velferdsstater i EU opp på nordisk nivå men en nivellering av Nordens velferdsmodell til et nivå som ellers er vanlig i Europa (der for eksempel "sikre" pensjonsrettigheter nå forvitrer).

For det annet: Det er i denne setting at en må tolke arbeidsordningen for å fremme regelverk i EU.³⁰ Mange har snakket om lobbyismen i EU. Denne fungerer annerledes enn i USA som opererer med *K-street etablerte firma* som har spesialisert seg på å fremme saker for pressgrupper, organisasjoner, næringsinteresser etc. i Kongressen.³¹ Gjennomslag eller ikke er alene overlatt til det private initiativ. I EU er lobbyismen satt i system gjennom ordningen med *de hemmelige 3000 komiteer* under Kommisjonen, bestående av rene næringsinteresser. Disse mater et nytt nivå av *300 hemmelige komiteer* under Ministerrådet med lovforslag. Forslagsrett til lover kommer fra Kommisjonen alene. Og ikke nok med det; de vedtar også de fleste lover selv på grunnlag av tekster utarbeidet i de hemmelige komiteer. I et slikt korporativt system er det næringsinteresser på tvers av landegrensener som rår grunnen. Folkevalgte representanter – verken fra medlemsstatene eller fra EU-parlamentet har noen adgang verken i de hemmelige komiteene eller i Kommisjonen.³² Det hele besluttes i lukkede møter i Brussel.³³ Når næringsinteresser gis en slik dominerende plass, er det trolig utenkelig at nasjonale særinteresser for det første i det hele tatt vil kunne slå igjennom i EU og for det annet vil kunne blokkere ordninger som næringslivet har bestemt seg for.

For det tredje: Arbeidsspråket i Kommisjonen som er fransk helt til er av betydning for Nordens mulighet for innflytelse. Hvordan de nordiske land behersker fransk lov- og kansellispråk kan en jo bare spørre seg om!

³⁰ Fremstillingen her bygger på samtaler med Slovenias Sacha Sever (jurist som jobber ved Slovenias delegasjon i Brussel), Jens-Peter Bonde (medlem av EU-parlamentet 1972-2007) og Hans Hageman (nederlandsk diplomat som i lengre tid arbeidet bl.a. ved den nederlandske ambassade i Stockholm)

³¹ Se for eksempel Abramov-saken som bretter ut systemet i sin fulle bredde.

³² Statistikken forteller at 85 % av lovgivningen skjer i Kommisjonen mens kun 15 % er vedtatt på møter i Ministerrådet, Jens-Peter Bonde; New name – Same content. The Lisbon Treaty – is it also an EU Constitution? (2. Edition, 22 October 2007) se særlig s. 20.

³³ Ordningen beskrives av Jens-Peter Bonde; New name – Same content. The Lisbon Treaty – is it also an EU Constitution? (2. Edition, 22 October 2007) se særlig s. 19-21.

For det fjerde: De 3000 og de 300 komiteer har en arbeidskapasitet som intet medlemsland kan "matche": Hvordan skal for eksempel Slovenia med sine i underkant av 30 tilsatte ved legasjonen i Brussel ha mulighet til å følge opp og sette seg inn i de hundrevis av forslag som dukker opp fra disse komiteer hver eneste måned? Det er selvsagt umulig!

E. Resultat: Nordisk nedtur

Det er ikke trolig at Norden vil kunne influere på den *initiering* av politikk som kreves for å innføre den nordiske velferdsstat på EU-nivå, for eksempel i hvit- eller grønnbøker. Dersom vi forutsetter at Norden skulle lykkes med det, taler sannsynligheten for at Norden uansett ikke vil lykkes med å *fremme forordninger eller direktiver* som etablerer ordningene i EU. Og selv om man skulle anta at Norden ville lykkes så langt, kan mye skje internt i Kommisjonen mht. *operasjonalisering eller implementering av vedtakene*. I spørsmålet om *rettslig subsumsjon* ved behandling av enkeltsaker kan Generaldirektoratene og deretter EU-domstolen legge seg på en tolkning som ikke er i overensstemmelse med de seirende nordiske intensjoner. Videre oppstår vanskeligheten ved at vedtakene skal *kommuniseres* og følges i 27 medlemsland. Dersom for eksempel statsbudsjettet balanserer på tillatte underskudd på 3 % kan det bety at økonomiske realiteter hindrer gjennomføring av slike gunstige nordiske velferdsordninger enkelte EU-land. Dette skjer allerede i dag fordi pensjonsrettigheter forvitrer og forsvinner. Dette resulterer i forskjellsbehandling i EU hvilket kan medføre at de beste velferdsordninger blir justert *ned* også i land som ikke er rammet av budsjettunderskudd, slik vi ser forsøk på i Norge. Dette gjelder særlig dersom velferdsordningene i disse siste land pålegger næringslivet egenandeler for eksempel i forbindelse med alder, sykdom, uførhet, yrkesskade etc.

Men det er ikke nok med det: Sist men ikke minst; fasen med "*feed-back*", sikkerhetsventilen i de nordiske velferdssamfunn er fjernet fordi *folkelige krav om ny politikk*, dvs. "bottom-up" initieringen av politikk ikke lenger er til stede. Det finnes ingen folkevalgte representanter i EU som kan treffe vedtak om å endre denne eller hin lov.³⁴

Det er for å si det forsiktig et langt lerret å bleke, skal en komme gjennom med den nordiske velferdsmodellen i EU. Det som derved går tapt er følgende:

Det nordiske samarbeidet forut for EU viste at land av forskjellige størrelser kan samarbeide i et 1:1 forhold, der alle nasjoner, i motsetning til i EU, er like viktige uansett befolkningsstørrelse. Ingen ble overkjørt fordi nye, avtalte ordninger skulle hjem, vedtas i de nasjonale parlamenter og implementeres. Alle stater hadde veto.

³⁴ Slik Jens-Peter Bonde: New name – Same content. The Lisbon Treaty – is it also an EU Constitution? (2. Edition, 22 October 2007) se særlig s. 20.

Nye rettslige løsninger unnfanget i det nordiske rom inngår i den vev av normative strukturer som har utviklet seg i Norden gjennom mange år. Når påfyll av nye nordiske rettslige løsninger opphører, slik det nå er tilfelle innenfor EU/EØS, forvitrer Norden som selvstendig rettssamfunn, herunder også ordninger som bygger den nordiske modellen..

Dette systemet er nå under avvikling. Hovedtyngden av alt lovverk vedtas i EU. Dvs. at samarbeidet i Norden har gått fra beslutninger av *preseptorisk art*, til i all hovedsak *deklamatoriske* og uforpliktende samtaler. Dette er fjernt fra det vi kjenner som den nordiske modellen, instrumentelt sett.

Uten noen selvstendig beslutningsarena er det min antakelse at ikke kun det spesielle ved nordisk samarbeid opphører, også de høyt skattede nordiske særegenheter, jf. velferdsmodellen, vil forvitre.

III. Innsigelse: "de usynlige bånd" – finnes de?

Men, kanskje tar jeg feil? Sitter de nordiske fortrinn ikke i det instrumentelle, dvs. at de er ikke et resultat av politikk, men snarere i kulturen, *i den nordiske folkesjel*, i nordisk etos og arketype? EU-medlemsskap eller ikke, dette sterke nordiske innslag går seirende ut uansett politiske beslutningsprosesser? I fortsettelsen oppstilles contrafaktiske hypoteser som sammenstilt med historisk verifiserbare realiteter gjøres til gjenstand for undersøkelse.

Mitt utgangspunkt her er at det nordiske samarbeid har noe ikke-institusjonelt ved seg som andre regioner mangler. Blikket vendes nå mot substansielle verdier. Teoretisk bygger jeg her på Jon Elsters forklaringsmodell: "To explain an event is to give an account of why it happened". Som Elster påpeker skal sosiologiske analyser munne ut i sanne utsagn om kausale sammenhenger som ikke havner i fallgruvene "misleading" eller "uninformative" samtidig som det må skilles mellom kausalforklaringer og antakelser om korrelasjoner.³⁵

Kan det anføres at de instrumentelle endringer i pkt. II ikke er avgjørende fordi de substansielle, nordiske verdier uansett vil slå igjennom: Kan det hevdes at intet kan undertrykke "den nordiske folkesjel" og ikke minst, "de usynlige bånd"³⁶ som binder Norden sammen.

Dette er mulig, slik en var vitne til det i Ungarn. Selv 45 års Sovjet-diktat klarte ikke å utradere det ungarske etos.³⁷ Denne utgang er imidlertid mindre sannsynlig dersom EU-medlemskapet vedvarer. Vi risikerer at mens tiden går sitter vi begrepsmessig og språklig

³⁵ Jon Elster; Nuts and Bolts for the social sciences (Cambridge University Press 1989) s. 3-5.

³⁶ Slik Vigdís Finnbogadóttir; Nordisk Folkeriksdag i Island 2006, se Frit Norden nr. 2/3 (2008) s. 1.

³⁷ Jeg har selv påpekt en slik mulig utgang i Peter Ørebech; The rebus sic stantibus balancing of pacta sunt servanda. Is regional ethos and archetypes the only "essential basis of the consent"? (in B. Melkevik, Law and Philosophy in the XXIth Century. Festschrift for Csaba Varga (Budapest: Akadémiai Kiadó, in print 2008).

igjen i fortiden, fanget av *forsteinede skrive- og talemåter*.³⁸ Det som evt. var virkelig, er ikke lenger noe som finnes "der ute". Er "den nordiske folkesjel" og "de usynlige bånd" kun en drøm?³⁹

Mange litterater og forskere var på 1800-tallet opptatt av folkesjelen, *der Volksgeist*, j.f. den tyske rettsviter von Savigny⁴⁰ og i Russland – Dostojevskis russiske folkesjel.⁴¹ I dag dukker forestillingene opp igjen i begrepene *etos* og *arketype*.⁴² Finnes det en *nordisk folkesjel* og *usynlige bånd* som binder Norden sammen eller må dette avvises som fiksjoner?

A. Bånd mellom frender

Et element er betydningen av forskjellen mellom å *ha* eller *stå i* et familiært forhold og det å etablere slik nær tilknytning (making affiliation).⁴³ Nære relasjoner – sterke som familiære bånd – kan bygges og får betydning. Derfor; om frender ikke finnes, skap dem!⁴⁴ Jeg lar dette være en antydning som får henge her, fordi plassen ikke tillater at jeg nøster videre på denne tråden.

Skyldes de usynlige bånd og den felles folkesjel et opprinnelig stammefellesskap? *Vi vet at de nordiske ikke en gang i tidlig vikingetid var ett folk* – eller tilhørte en enkelt stamme. Vi kjenner sagnet om de storvokste kjemper i Skandinavia. Disse var trolig ett folk. Men som den danske arkeolog Lotte Hedeager ved Universitetet i Oslo skriver (1999);⁴⁵ den germanske stammen danene bosatte seg i sør, sveane kom i øst mens de enda tidligere ankomne herulerne (de sagnomsuste kjempene?) ble presset vest og nord. Vi vet at herulerne i eldre tid hadde sitt rike på Jylland og i et område av Norge som strakk seg fra

³⁸ Dette kan være bevisst valgt; se Cass R. Sunstein; *Designing Democracy. What Constitutions Do* (Oxford University Press 2001 p. 98-99; "protecting democracy by taken certain issues off the agenda". For norske forhold se Aslak Bonde; *Politisk makt i forkledning* (Morgenbladet 8-14. august 2008) s. 5: "Oljeselskapene er en politisk aktør uten sterk demokratisk styring. Det fører til at politikerne ... fremstår som maktesløse ... Statsministeren visste at han svekket den formelle styringen av oljepolitikken da han først gikk inn for å aksjonere Statoil... Fordelen ... er at StatoilHydro nå kan gjøre ting som det neppe hadde vært mulig å gjøre med et sterkt politisk styrt selskap".

³⁹ Se Svein Olav Hansen: *Drømmen om Norden. Den nordiske forening Norden og det nordiske samarbeidet 1919-1994* (Ad Notam Gyldendal 1994).

⁴⁰ Friedrich Karl von Savigny; *System of Modern Roman Law* (1840-49).

⁴¹ Pål Kolstø, intervju i Morgenbladet 18-24 juni 2008 nr. 29 s. 30, se mer utførlig Pål Kolstø, *Russland – Folket. Historien. Politikken. Kulturen* (Aschehoug 2008).

⁴² Se Csaba Varga, *Codification as a Socio-Historical Phenomenon* (Academici Kiado, Budapest 1991).

⁴³ Se John Borneman, *Caring and Being Cared For: Displacing Marriage, Kinship, Gender, and Sexuality in James D. Faubion* (ed): *The Ethics of Kinship. Ethnographic Inquiries* (Rowman 2001) s. 29 flg.

⁴⁴ EU-staten bygger sin ideologi på dette. Folket i Europa vil etter hvert føle sitt fellesskap nærværende.

⁴⁵ Lotte Hedeager, *Skygger av en annen virkelighet: oldnordiske myter* (Oslo, Pax 1999)

Møre i Vest til Telemark i Øst. Noen få runeinnskrifter som er fra ca 500 tallet har vi: "Jeg er Rodolf – herulernes konge" kunne fortelle om rikets utstrekning fra Møre og til Telemark.

Men heller ikke innen disse grove stammeinndelinger kan en snakke om noe fellesskap som bygger på etnisitet. Verken Gøtafolket eller Jemtene tilhørte opprinnelig Sveafolket og trønderne er kanskje en gren av den østlige innvandring til Norden, og tilhører således ikke det samme folket som bosatte seg i de sentrale norske dalfører (Valdres og Hallingdal) som kom over fjellet vestfra. Og vi har enda flere ingredienser i bildet: Sagaen kan fortelle om den første norsk konge Harald Hårfagre som ektet samejenta Snøfrid fra Dovrefjell. Svensk sameforskning ved Ulf Gyllensten har vist at samene som i all hovedsak kom inn østfra, bodde ikke bare i nord men også i sør på den skandinaviske halvøy. Norrøn og samisk bosetning har levd i fred og fordraglighet – side om side i tusener av år. Det var først ved overgang til tamrein og jordbruk at konflikter kom til syne.

Kanskje er det bånd mellom frender som skaper det gode klima for nordisk samarbeid? Er det en kausalsammenheng her? Nordiske allianser finnes fra langt tilbake: Erling Skakkes allianse med kong Valdemar Knutssønn 1161, kong Sverres avtale om forsvarssamarbeid med svenskekongen Knut Eriksson ca. 1180 og norskekongen Magnus Olavsson avtale om rett til Danmarks krone som følge av sin seier over de omstreifende Vendiske stammer som trengte seg langt inn i Jylland ca 1040, vant han danenes tillit og ble valgt til konge i Danmark.

Det er langvarige tradisjoner for samarbeid om forsvar, makt og maktfordeling. Det er gitt honnørord til dette tusenårige samvirke, som et lysende eksempel til etterfølgelse: Det mangeartede nordiske samarbeid har vært vellykket som styrings- og samværsform.

Om noe har fungert, er det mye som ikke har gjort det. Dersom vi mener at modellen er så vellykket – hvorfor havarte forsøket på nordisk økonomisk samarbeid, NORDØK, og en nordisk forsvarsunion (som alternativ til NATO)? Hvorfor havnet noen nordiske land i den europeiske forbundsstat, EU når det adskillig mildere konsensusdrevne Nordisk samarbeid ikke var greit? Rekkefølgen i EU avstemningen (Sverige først, Norge sist) i 1994 satset nettopp på de antatte usynlige bånd, som en vil vite, ikke virket.

Vi er mange stammer, grupper, folk, etniske og sosialt forskjellige som er samlet på et begrenset geografisk område. Dette "ursprungliga" nordisk efellesskap som nå er tapt i fortidens mørke kan ikke være forklaringen på de nordiske særegenheter.

B. Småstatsrollen og geografisk nærhet

Da er det kanskje mer hold i forestillingen om at nordisk samhandling er et utslag av det skjebnefellesskap som ligger i felles småstatsrolle og geografisk nærhet. Landskapene har

sine næringer, praksis og vaner. Disse skaper solidaritet, samfølelse (felles skjebne, felles trøst) og behov for forutsigbarhet og derved også *regulae juris* – rettslige regler. Nærhet i geografi produserer "repetitive players": I dag meg – i morgen deg!

Det er ikke bare likheten som forener, det samme gjør ytre fiender. Sammen sto vi med våre nordiske brødre for eksempel i den første slesvigske krig (1848-50) og den store vinterkrigen i Finland (1939-40), der svenske og norske frivillige strømmet til i skarer.

På samme måte som det felles nordiske språk forener oss, vil konkurrerende språk og rettssamfunn styrke samfølelsen og -forståelsen. Den "ytre fare" var tidligere Romerriket og med den romerretten, vi, de nordiske land havnet utenfor, slik det er preget inn i Rendsborgs byport ved elven Ejderen: "*Eidora Terminius Romani Imperii*" (*Ved Ejderen slutter det romerske riket*).

Vår fellesskapsfølelse er produsert av det vi ikke er, nemlig en del av *Gemeines Recht*, resepsjonen av romerretten som ved vedtak i Deutsche Reichskammergericht i 1495 med ett slag ble gjort til rett i det tysk-romerske rike. Et slikt forhold kan skape de usynlige bånd som mange nordiske kanskje føler til andre nordiske borgere?

C. En felles nordisk arketype?

Kan en nordisk arketype forklare samhörigheten og Nordens suksess? Dvs. at Norden er bærer av vaner, væremåter, forestillinger og kunnskap som er typisk for regionen. Det er ikke kun likhet i rett, men forståelsen av oss selv som et fellesskap som bygger relasjonene. Skandinavismen i det 19 århundre som fikk sin næring av store svenske diktere som Esaias Tegner og Erik Gustav Geijer og danskene Holger Drachmann, Georg Brandes og J.P. Jacobsen er ikke noe nytt påfunn, men et utslag av det gamle retts- og språkfellesskap. Tråder går tilbake til vår felles fortid, til eldre Edda med dikt som Voluspå og Grimnesmål. Vi – de nordiske – er like og tenker likt!

Her er imidlertid noen innvendinger: Det tales ofte om at Norden har mange subkulturer⁴⁶ og at Norge ofte står i en særstilling.⁴⁷ Hvordan kan det da finnes noe felles nordisk i den virkelige virkelighet? Og hva med interne forskjeller? Folks syn på seg selv og sine naboer teller. I Norge lever for eksempel *fordommer* om at på Sunnmøre er misunnelsen sterkere enn kjønnsdrifta,⁴⁸ det spøkes med sunnmøringens grådighet som ødeleggende for brystsvømmingen fordi takene tas gale veien, men samtidig heter det seg at dersom han får

⁴⁶ Slik St.meld. nr. 41 (2006-2007) Nordisk samarbeid s. 18 sp.2.

⁴⁷ Se Arvid Hallen, "Det lønner seg å forske" i Aftenposten 6 februar 2007 som forklarer den "norske gåten" mht. lav avkastning av forskningen som et resultat av særnorske trekk. Se også historikeren Harald Espeli, "Tilbakeblikk på norsk konkurransepolitikk" i Konkurransenytt nr. 2/2006 s. 3 trekker fram særnorske trekk ved konkurransepolitikken.

⁴⁸ Forfatteren Ragnhild Magerøy, i intervju i NRK 1, Bokprogrammet 26 august 2008.

en knipetang og ståltråd kan alt fikses. Romsdalingene er, sies det, lugne og flegmatiske, lar mammon i fred, og tar avstand fra at de er lik sunnmøringene.⁴⁹ Men er dette sant? Er ikke Kjell Inge Røkke romsdaling?

Lokale forskjeller er typisk i Norden, og ikke bare her, men også i andre land? Hva er det som forener oss nordiske? Er det solidariteten mon tro; at vi nordiske står sammen skulder ved skulder? Vår høflighet og hensynsfullhet? Eller har vi kun janteloven felles: Du skal ikke tro at du er noe, du skal ikke tro at du er noe bedre enn oss!⁵⁰

Skal en tro en engelsk historiker som talte språket og reiste meget i Norge er kun ett felles: "Det er noe som slår meg som det mest typiske hver gang jeg kommer til Norge: Det er folks uvilje mot å anerkjenne sine egne og tale vel om dem".⁵¹ Og hva skal vi si når Henrik Ibsen tar oss norske på pulsen i "Villanden"; livsløgnen er bærebjelken i folks liv, med tragedien som resultat når sannheten kommer for en dag. Er vi som Peer Gynt, sannhetsvegrende? Torgny Lindgren, sier i "Norrlands akvavit" at nåden og livsløgnen må følges ad:⁵² man skal i sin nådighet la den andre ha livsløgnen sin i fred. Er det typisk nordisk at man *lar nåde gå for rett*?⁵³

Et karaktertrekk som kanskje er mer særegent i Norden er evnen til å stå alene – *ha sine meningers mot* selv om støtten er liten. Ibsens "En folkefiende" gir en treffende beskrivelse. Men siden vi *lever på livsløgnen*, venter motbakkene for den som vil opplyse folket, fordi som Henrik Tikkane sa: *Når sannheten skal frem, er det ingen som tror den*. Vi er skeptiske til det nye, og aviser at den "*virkelige virkelighet*" kan være sann (se svensk illustrasjon).

En tsjekkisk kunstner (med utstilling i Oslo om "Praha – Kafkas by") sa til meg i 1969 at forskjellen på hans eget folk og de norske var at der tsjekkerne gikk i flokk, fant han i Norge individualister med særegne – ja mange vil si – sære meninger. Se bare på det norske standpunktet i EU-striden. Hvordan kan en slik uryddig horde av mennesker *modelleres*?

Individenes jevnlikhet (*jafnheimild*) i politikk, lov og rett gir grobunn for et særskilt rakrygget individ. Ingen behøver stå med lua i handa! Er det individualismen som gjør susen?

Den norske historiker Kåre Lunden mener at Norden er et resultat av et politisk spill mellom relative likemenn. "Norden er fridomsvogga ... Sagaene fungerer som nasjonale mytar på Island og i Noreg. Dei forklårar og legitimerer eit demokratisk samfunn gjennom tidene".⁵⁴ Fremragende skrivekunst og statsmannskunst, var et resultat av et uavbrutt politisk spill mellom relative likemenn i et Allting, lagting etc, som skapte en særskilt våken

⁴⁹ Om svenske lokale motsetninger, se Kerstin Ekman, Hendelser ved vann (Aschehoug 2008).

⁵⁰ Axel Sandemose: En flyktning krysser sitt spor (1933).

⁵¹ C.J. Hambro: En pryd for sitt land (75 år), Aftenpostens kronikk 16.9. 54.

⁵² Torgny Lindgren, Norrlands akvavit (Norstedt 2007).

⁵³ Dette er kanskje heller typisk fransk; et motto som Victor Hugo lanserte i "Les miserable" (Bruxelles 1862).

⁵⁴ Kåre Lunden, Soga om Snorre, Klassekampen 28 juni 2008 s. 42-43.

politisk-psykologisk bevissthet. Det er denne bevissthet som Snorre er et produkt av og som han og andre islandske sogeskrivere så ypperlig avspeiler. Så; kanaler for påvirkning går ikke fra Europa og til Island, *men andre veien, fra Island og til Europa*.⁵⁵

Er individualismen suksessens kjerne i de nordiske velferdsstater? Kan vi si at velferdsstaten forutsetter en bestemt mennesketype?

De suksessfulle aktørene i "dette uavbrutte politiske spillet mellom likemenn" er omtalt slik: "det fruktbare er det androgyne, ikkje det hypermaskuline eller overfeminine". Ett eksempel: Færøyværingen Kong Sverre var en nådig mann, det var ikke hans motstander Erling Skakke, men likevel; det var Sverre som vant makta.⁵⁶ Dette forteller oss betydningen av mangesidighet. Du skal kjenne din *Thor* og *Odin*, men ingen må glemme *Forseti*, guden for rettferdighet, fred og likhet. Konflikter er ikke til å unngå, men det norrøne samfunn visste svar; konflikter skal løses på en upartisk og rettferdig måte, med alle sider av en sak vurdert.

Makten ble utledet av folket, kongemakten og kongemaktens utøvelse hvilte på folkets aksept. Således kunne Erling Skakke som i 1161 hadde inngått avtale med Kong Valdemar om overføring av Viken til Danmark hvis han selv vant kongdømmet over Norge, ikke selv avgjøre kravet fra dansk kongen da seieren var sikret. Folket måtte si sitt. Saken ble fremlagt på fire fylkers ting i Borg, som avviste avtalen (1164): "For ingen mon vil vi blive danekongens mænd, saalænge det er en i live af os Vikverjer".⁵⁷

Vi ser således: Intet diktat fra oven. *Retten – som skal følges – produseres nedenfra og opp*: Sedvane, tradisjonen og folkepraksisen skaper retten. Overenskomster med fremmede stater godkjennes av folket selv. Folket bestemmer over sin egen skjebne. Norden har lang tradisjon som rettssamfunn, i betydningen samfunn styrt av retten folket selv har skapt.

D. Nostalgien som ble til virkelighet?

Kan det være mer enn én sannhet i Magnus Berrføtts utsagn (1100) om at til ry skal en ha Konge, ikke til langt liv?⁵⁸ Alle kan få et langt liv, men få kan få gjetord som Konge. Og enda videre; hva er vitsen med å være konge dersom ikke andre tenker at; *se, der er Kongen?* Det er gjetordet som teller. Er det eneste som gjenstår av realitet mht. det nordiske samarbeidet, gjetordet om det, dvs. nostalgien om det som var? Dvs. gjetordet om samarbeidet med stor S og forestillingen om de usynlige bånd?

⁵⁵ Dette er noe "Centre for Medieval Studies" ved Universitetet i Bergen vil ta opp i forskningsprosjektet "Hvordan Europa ble Europa" (Bladet Forskning 3/07 s. 24): "Hvordan påvirket periferien sentrum?"

⁵⁶ Kåre Lunden, Soga om Snorre, Klassekampen 28 juni 2008 s. 42-43.

⁵⁷ Snorre Sturlason, Kongesagaer (Kristiania 1900) s. 804:

⁵⁸ Snorre Sturlason, Kongesagaer (Kristiania 1900) s. 673: "Til hæder skal man konge have, men ikke et langt liv".

Det kan ikke så lett utpekes noe materielt forhold "der ute" som er genuint og felles nordisk. Det spesielt nordiske er folketroen på at det i virkelighetens verden *er* noe glitrende og felles nordisk, disse usynlige bånd som vi nordiske hegner om. Er det *eneste reelle omtalen av det særskilt nordiske* som vi kaller den nordiske modell?

La meg derfor avrunde spørsmålet om den nordiske modellen kun er ren fiksjon: Fordi vi *tror* at vårt nordiske brorskap er så spesielt, *blir* det også helt særegent. Eller satt på hodet: Det er forestillingen om det spesielle ved de nordiske relasjoner som skaper *det spesielle* ved samarbeidet. Årsak og virkning går motsatt vei. De usynlige bånd finnes rett og slett ikke. På samme måten som historie er en rekke påfunn som historikere kan enes om at har skjedd, så er det fortreffelige nordiske *troen* på det glitrende i prosjektet?

Når nå det institusjonelle og instrumentelle rammeverk forsvinner er det liten sannsynlighet for at det særegent nordiske, den nordiske modellen vil fortsette å bestå.

E. Et frihetselskende folkeferd, demokratisk oppdratt?

Kan vi allerede se at viktige sider ved det som var den nordiske modellen har forvitret? Var ikke felles forestillinger om et demokratisk styresett bærebjelken hos oss nordiske?

Hvis Norden selv vet veien og er et forbilde for verden,⁵⁹ hvorfor er EU-staten svaret? Hvordan kan ønsket om å beholde og videreutvikle den nordiske velferdsmodell ha EU medlemskap som svar?

Dette er et populært norsk standpunkt: Inn i EU for å påvirke: Standpunktet er utslag av en bisarr norsk forestilling om at "det er typisk norsk å være best". Bare vi får sitte ved bordet der det besluttes skal vi nok vite og dreie dem i vår retning! Er det kun i Norge at en kan få folk til å tro på slikt? Er dette en fiksjon som grenser til livsløgn? Hvis folkeviljen skal influere, hvorfor overlate arenaen til "the political establishment" og lobbyistene?⁶⁰

Som klargjort av den *svenske utenriksminister Anna Freiwalds* i 2004 skal folket ikke lengre høres etter at det først har sagt ja til EU: "Nej, folkomrösting om EU-grundlagen, *den ska vi inte ha, inte als, för den hadde vi ju i 1994*". Det er lang vei fra 1164 (Borg) og 2004. Og folkeavstemningen som grundlagen pålegger Sverige å holde ved avgivelse av suverenitet er satt ut av kraft ved en ny "*instant*" *konstitusjonell sedvanerett*. Sverige har innført en ny statsskikk som har satt Sveriges Grunlag ut av kraft:

⁵⁹ Intervju med Kalle Moene senterleder for ESOP (Equality, Social Organization and Performance ved Universitetet i Oslo); "Velferdsstat mot alle odds", i Bladet Forskning nr. 3/07 s. 4.

⁶⁰ Slik EU opereres med de hemmelige 3000 EU-komiteer fylt med næringslivsrepresentanter, jf. Jens-Peter Bonde og presentert på et foredrag 31. oktober 2007 i Eilert Sundts hus på Blinderen i Oslo.

Det regering og rigsdag nu gør, er at man giver blaffen i svenske grundlovsbestemmelser både om folkeafstemning og om to rigsdagsvedtagelser med valg ind imellem. Man motiverer dette med, at Lovrådet har sagt, at folkeafstemning ikke behøves. Men man fortier Lovrådets begrundelse: nemlig at Rigsdagen ved tidligere tilfælde har brudt mod grundloven ved magtoverførsel til EU, så dermed har man de facto allerede sat den svenske grundlov ud af spillet i forbindelse med EU. Når en politisk ledelse ikke følger konstitutionen og ophæver landets grundlov uden hverken at spørge eller informere borgerne, kaldes det sædvanligvis statskup. Regeringen har i sinde at komme med den endegyldige godkendelse af EU's nye grundlov, eftersom flag og unionssang ikke længere er obligatoriske. Sverige begaves i stedet for med en overordnet præsident og udenrigsminister og berøves retten til at modsætte sig love, som svenskerne ikke synes om. Det er en skæbnens ironi at netop Sverige, som en af verdens ældste demokratier har kunnet forvandles til en stat, hvor demokratiets mest fundamentale rettigheder på så kort tid har kunnet sættes ud af spillet. Det har kun kunnet ske, fordi ingen i sin vildeste fantasi har kunnet forestille sig, at det kunne ske!⁶¹

Ikke bare er demokratiet satt ut av spill, overvåkning er innført som system. I juni 2008 kom behandlingen i Riksdagen som innførte EUs datalagringsdirektiv. Mange vil mene at en innfører Orwells overvåkningssamfunn med en Reinfeldsk partipisk som er "Det tredje riket" verdig! *Sentrum för Rettvisa* har sendt klage til den Europeiske Menneskerettskommisjon.⁶²

Er "lovbrigør" og politistat det siste skudd på stammen for "typisk nordisk", en ny variant av velferdsmodellen?

IV. Konklusjon: Nordens sorti

Som politisk enhet ser vi nå Nordens sorti. Fra et selvstyrt Norden der retten var folkets eie, som fostret individualisme, demokrati og jevnbyrdighet penses Norden inn i lydrikestatus under EU. Nå som Nordens institusjonelle og instrumentelle virkemidler står for fall vil de typiske nordiske trekk drukne i storpolitikk og lobbyistveldet. En forsterket variant av 1495-resepsjonen i Tyskland, som i sin tid ble stanset ved elven Ejderen (Rendsborg) har nå inntatt Norden.

Norden som beslutningsprosess og som beslutningsaktør rigges ned og derved også betydningen av de særskilte nordiske modeller og -trekk. Det finnes kun en vei ut av uføret:

⁶¹ Fhv. riksdagsmedlem Björn von der Esch (medlem av konstitutionsutvalget): Debatindlæg i "Världen idag" 21.9.07 (her i dansk oversettelse).

⁶² Når Lisboa-traktaten treer i kraft vil denne ankemulighet være stengt: Se Peter Orebeck: *Conflicting Human Rights Protection: The Role of the 1950 European Human Rights Convention: Interpretational, Theoretical and Methodical Issues* (work in progress)

Dersom det nordiske sporet skal vinne frem kreves det vilje til et brudd med EU. Da først kan Norden igjen utgjøre en samlet motvekt mot stormakter, være en mekler og et forbilledlig eksempel på et vellykket samfunn, økonomisk, kulturelt og institusjonelt.

I dag er alt som står i Nordens makt et fromt ønske om "*brödrafolkens vel*" slik Kong Oscar II uttrykte det på den svenske mynten fra 1897.

Vedlegg:

Liste over en del nordiske fellestiltak som har vært diskutert (og i hovedsak gjennomført) i perioden 1929-1979. De følgende opplysninger bygger på innsamlede data fra Riksarkivet i Oslo, med angivelse av den periode da virksomheten som jeg har undersøkt, foregikk.

▪ **Nordiske konvensjoner**

- om anerkjennelse & fullbyrding av nordiske dommer, privatrett 1978-79
- om forsørgerbegrepet 1972
- om gjensidig rettshjelp 1958-76
- Sivilprosesskonvensjon om fullbyrding av dommer 1929
- om fullbyrding av straffedommer 1930-32
- om konkurs 1933-69
- om arv og skifte (dødsbo) 1930-76
- om fullbyrdelse av avgjørelser om omsorg for barn 1967-70
- om familierett 1932
- Post, telegraf og telefonunion 1954-59

▪ **Bilaterale konvensjoner**

I tillegg foregikk det kontinuerlig arbeid med bilaterale forhold:

- Handelstraktater: Sverige–Danmark, Sverige-Norge, Norge-Danmark 1932
- Handelspolitiske spørsmål og avviklingen av toll.
- Avtaler om grensehandel – og trafikk
- Bruk av grensevassdrag
- Justering av landegrenser, sjøgrenser (Grisebåderna)

▪ **Nordisk lovsamarbeid**

- Generelt om fellesskandinavisk lovgiving på nye områder 1938
- Kjøp på avbetaling 1946-47
- Utvidet nordisk økonomisk samarbeid 1969-70
- TV-spm. 1975-80
- Barn utenfor ekteskap 1973-79
- Navnelovgivningen 1976
- ekteskapslovgivningen 1973
- vitneplikt 1968-75
- kunstig befruktning 1949-54

- borgernes rettsstilling (næring, fiske, kystfart, verneplikt, sjømannskatt, flytteattest, erverv av eiendom etc) 1954-59
- Patentsamarbeid, opphavsrett 1955-59
- Strafferett, forbrytere, konfiskasjon 1954-59
- Bestevilkårsklausul i handelsforhold (GATT) 1954-57
- Lovregler om ekteskapsforhold 1955-59
- Bestemmelser om trykke- og talefrihet 1958
- Felles rådgivende domstolsorgan 1958-59
- Samiske rettigheter 1958-59

Dette samarbeidet ble gjennomført i bl.a.:

- Embetsmannskomiteen (1960-78),
- Strafferettskomiteen (1971),
- forskjellige spesialkomiteer (Nordisk utvalg for lovsamarbeid 1953-59) og i
- Justisministerkonferanser (1957-73)

▪ **Annet nordisk samarbeid**

- Samarbeid om nordisk representasjon i internasjonale fora 1954-59
- Forenkling av regler for tjenestereiser 1957-59
- Ordning med felles sommertid i Norden
- Arbeid med en felles nordisk statistikk
- Trygder – pensjon over grensen og arbeidervern 1954-59
- Helsevesen og sykepleie 1953-59
- Forskning på ernæring, alkohol – medisinske institutter 1956-59
- Felles helsetjeneste for fiskere og sjømenn
- Innleggelse på sykehus i andre nordiske land 1957-59
- Samarbeid om forbrukersaker 1957-59
- Trafikkundersøkelser 1957-59
- Dyreværn 1957-59
- Felles nordisk arbeidsmarked 1954-59
- Toll- og valutaspørsmål 1954-59
- Øresundbroen 1954-59
- Trafikkforbindelse mellom Island og andre nordiske land 1955-57
- Bestemmelser om alkohol og reiser inter-Norden 1954-59
- Jernbanetakster 1954-59
- Inter-nordiske veiforbindelser 1955-59

▪ Islands fiskerigrense	1954-55
▪ Atomenergi-samarbeid	1955-59
▪ Reinsdyrdrift	1956-59
▪ Opprettelse av en permanent Nordisk Samferdselskomite	1957-59
▪ Redningshjelp i Nordsjøen	1957-60
▪ Utviklingshjelp til den 3dje verden	1954-59
▪ nordisk økonomisk samarbeid med kommunistiske land	1958-59
▪ grensehandel	1958-59
▪ vannkraft	1954-59
▪ jordbruk	1957-59
▪ husdyravl	1958-59
▪ Standardisering av eksportdokumenter	1959
▪ Farvann – oppmerking	1957-59
▪ Isbryting	1957-59
▪ Felles nordisk journalistutdanning	1950-57
▪ Oversettelse av nordisk litteratur til naboskapspråkene	1954-59
▪ Samarbeid om barnefilm	1954-59
▪ Nordisk folkeakademi – folkehøgskole	1954-59
▪ Finsk og Islandsk språk – oversettelse til de øvrige språk	1954-59

▪ **Domstoler**

Jeg vil også nevne at Norden samarbeider om anliggender som vedrører domstolene. To illustrasjoner:

- i tilfelle av rettskildenød; søkes ofte opp løsninger som er valgt i andre nordiske land,
- rettsløsninger gjøres lett tilgjengelig for nordiske kolleger gjennom for eksempel samlinger som Nordiske Dommer i Sjøfartsanliggender og Nordisk Domssamling.

* Foredrag holdt på Nordisk Folkeriksdag i Bergen 31. juli 2008. Her bearbeidet og utvidet. Det bygger på gjennomgang av et større materiale fra Det kgl. Norske Utenriksdepartement i Riksarkivet i Oslo.